

НАРОДНОРОЗМОВНИЙ СКЛАДНИК ЛЕКСИЧНОЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ (на захист розмовного стилю)

У грудні 2008 р. виповнюється 85 років відомому українському мовознавцеві, доктору філологічних наук, професорові, який тривалий час очолював кафедру української мови Дніпропетровського національного університету, Дмитрові Харитоновичу Баранникові. Д. Х. Баранник є визнаним авторитетом у багатьох сферах українського мовознавства, таких, як граматики, функціональна стилістика, дослідження діалогічного та монологічного мовлення, мова засобів масової комунікації, культура мови, сучасний стан і тенденції розвитку української літературної мови, лексикографії. З-під його пера вийшов ряд монографій, ним написані розділи в п'ятитомному академічному виданні «Сучасна українська літературна мова».

Друкуючи нову розвідку Д. Х. Баранника, редколегія журналу «Мовознавство» щиро вітає ювіляра й зичить йому здоров'я та творчого довголіття.

У статті зроблена спроба визначити функціонально-лінгвістичний статус так званих некодифікованих лексичних і фразеологічних одиниць мови. Пропонується кваліфікувати їх як конститутивний рівневий компонент розмовного стилю. У цьому зв'язку обґрунтовується потреба системного лінгвістичного опису розмовного стилю — одного з найпродуктивніших і специфічних функціональних різновидів загальнонародної мови.

Ключові слова: народнорозмовна лексика і фразеологія, некодифікована лексика і фразеологія, розмовний стиль, розповідний стиль.

У розвиненій національній мові існує потужний масив лексичних і словосполучених (фразеологізованих) номенів народнорозмовного характеру. У словниках вони фіксуються непослідовно, а якщо фіксуються, то звичайно з ремарками: *розм., місц., прост., фам.* і под., чим підкреслюється їх належність до ненормативних, некодифікованих мовних фактів. Та обставина, що означені вище одиниці лексикографи виносять за межі літературно-нормативних явищ, є результатом звуженого розуміння мовної норми, що не завжди сприяє розвитку комунікативних якостей та функціональних можливостей національної мови.

Народнорозмовні номени, крім усього, служать важливим джерелом поповнення лексичного та фразеологічного складу літературної мови. Відзначимо лише один з можливих варіантів цього процесу. У номінаційному полі мови регіону існує, наприклад, кілька слів чи стійких словосполучень на позначення одного й того ж поняття, предмета чи ознаки. У процесі розвитку мови відбувається поступова категоріально-функціональна диференціація компонентів ряду: емоційно більш нейтральний синонім, як правило, рухається в напрямі до розряду узусних мовних фактів. Інші залишаються (нерідко — лише до певного часу)

експресивно-характеристичними синонімічними паралелями. У мові, таким чином, постійно відбувається процес, який можна назвати природним відбором, своєрідною номінувальною селекцією.

У функціональній сфері мови діє послідовна закономірність: відтворювати факти й ситуації в певній емоційно-оцінній пропозиції. Мовлення — це той глобально-прагматичний сегмент буття мови, в якому означена функціональна якість реалізується найповнішою мірою. Оцінно-експресивний складник є таким же суттєвим, як і власне змістовий потенціал конкретної словесної акції. Винятково важлива роль у формуванні емоційно-оцінних, як і змістових, параметрів мовлення відводиться народнорозмовним лексичним і фразеологізовано-словосполучним засобам.

Народнорозмовний сегмент загальнонаціональної мови принципово відрізняється від її територіально-діалектних варіантів. Це різні за категорійними ознаками явища. Якщо наріччя, говір, говірка являють собою історично зумовлені, територіально окреслені системи, то народнорозмовний складник динамічно доповнює загальнонародну мову системою лексико-фразеологічних засобів, які розгортають її комунікативні та виражальні можливості і є результатом колективної (а іноді й індивідуальної) мовотворчої ініціативи. В основі явища народнорозмовної номінації лежить фактор комунікативної доцільності, прагнення розширити та увиразнити функціональні можливості мови, забезпечити потреби спілкування у винятково важливій сфері повсякденного людського буття. Діалектна ж диференціація мотивована насамперед факторами історичного й територіального характеру і кожному наступному поколінню користувачів мови дається як закономірний природний факт.

Народнорозмовна лексика і фразеологія також є певною мірою територіально зорієнтованою категорією, і це дає нам підстави в окремих ситуаціях називати означені лексичні й фразеологічні одиниці регіоналізмами. Але ця зорієнтованість простежується не так чітко, як зорієнтованість фактів діалектологічних. Зауважимо, що масштабність поняття, означеного словом регіональний, може бути різною: від одного населеного пункту до більше або менше просторово окресленого географічного масиву. На процесах формування народнорозмовної лексики і фразеології літературної мови позначається вплив мовних особливостей відповідного територіально окресленого діалектного масиву. Такий масив служить своєрідним матеріальним субстратом, на базі якого в загальному результаті формуються основи розмовного функціонального різновиду загальнонародної мови.

Від народнорозмовного складника мови слід відмежовувати назви, що стосуються певних галузей трудової діяльності, сфери художніх і вжиткових промислів, народної архітектури, деревообробки тощо. Це професіоналізми, творення і функціонування яких визначається специфікою галузі. Наприклад: *ступниця* (частина колеса воза), *баранчик* (гайка особливої форми на осі воза), *рубель* (довга жердина, за допомогою якої стягують складене на гарбу сіно чи солому), *коньок* (деталь даху будинку), *фронтон* (причілковий бік даху будинку), *бёрдо* (деталь ткацького верстата), *бикі* (опори моста). Такі номени нерідко бувають територіально локалізованими: *водянка* (діжка для води, Полтавщина), *таблі* (вила з вісьмома зубцями, Волинь), *осерёдок* (серединна дошка, Бойківщина), *чубёрка* (дійниця, Гуцульщина)¹.

¹ Шевченко С. Народна деревообробка в Україні : Словник народної термінології.— К., 1997.— С. 34, 52, 146, 222.

До народнорозмовної лексики й фразеології як системних лінгвістичних категорій не належать такі явища просторічного характеру, як фонетично видозмінені слова, у тому числі іншомовні (*хунт* зам. *фунт*, *кохта* зам. *кофта*, *Хвєдір* зам. *Федір*, *тухлі* зам. *туфлі*, *балабайка* зам. *балалайка*, *тулька* зам. *тюлька*); наслідки міжмовної інтерференції, насамперед російсько-української (*канєшино*, *харашиб*, *являється*, *спасіба*, *магазин*, *дєдушка*, *міроприємство*, *сáхарь*, *врém'я*, *фóрточка* (*кватірка*)); слова з відхиленням у наголошенні (*ка́жу*, *не́су*, *говóрю*, *шо́фер*, *кіло́метр*). Наведені явища не мають системного характеру, ґрунтуються виключно на порушеннях лексичних, граматичних та вимовних норм національної мови. Вони не слугують потребам емоційно-експресивного, характеристичного оформлення висловлення, як, наприклад, власне народнорозмовна лексика й фразеологія, мають не обтяжене конотативними моментами номінувальне значення.

Об'єктом аналізу в статті є зафіксовані в говірці села Пушкарівки (Верхньодніпровський район Дніпропетровської області) слова, які в лексикографічних працях, зокрема в одинадцятитомному «Словнику української мови», позначені ремарками *розм.*, *прост.*, *місц.*, *фам.* і под. або відсутні в них зовсім ².

Пушкарівка — велике старожитнє, у минулому волосне село, розташоване на правому березі Дніпра в межиріччі Самоткані й Домоткані. Про Пушкарівку є згадка у книзі «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества», виданій у 1910 р. за редакцією В. Семенова-Тян-Шанського. У ній зазначається, що поряд із Верхньодніпровськом «на річці Домоткані лежить багатолюдне волосне село Пушкарівка, відоме з XVII століття як власність відомого полтавського полковника Мартина Пушкаря» ³.

Село Пушкарівка вигідно розташоване в географічному відношенні: воно лежить на основній воднотранспортній магістралі України, через Пушкарівку проходив важливий сухопутний шлях — поштовий тракт Катеринослав — Київ. Усе це полегшувало зв'язки із сусідніми населеними пунктами Придніпров'я, сприяло мовним контактам. Говірка с. Пушкарівки є показовою для східного регіону Середньої Наддніпряниці. Середньонаддніпрянський говір, як відомо, є історичною серцевиною південно-східного наріччя української мови.

Зафіксовані в с. Пушкарівці народнорозмовні слова і фразеологізми в більшій чи меншій своїй частині простежуються і в мові інших населених пунктів Середньої Наддніпряниці та географічно віддаленіших регіонів. Справа в тому, що масив так званих некодифікованих лексичних номенів і фразеологізованих словосполучень населеного пункту звичайно формують два складники: 1) вузьколокальні одиниці, характерні лише для конкретного населеного пункту; 2) одиниці, що функціонують у межах цілого регіону, часто досить великого. Іншими словами, корпус так званих некодифікованих лексичних і фразеологічних номенів як мовна категорія має відносно постійну і перемінну компоненти. Простежується, таким чином, явище своєрідної лексичної та фразеологічної просторової дифузії, взаємопроникнення, а в такий спосіб і географічного поширення первісно регіональних мовних фактів. Як саме відбувається дифузний процес з участю конкретного місцевого екзотизму, встановити дуже важко. Ізоглови поширення мовного явища переплітаються, мають різновекторну про-

² Інформатори: П. С. Плахотник (1899 р. н.), О. Ю. Макаренко (1912 р. н.), К. Х. Дубина (1925 р. н.). Використано також матеріали, зібрані автором статті.

³ Див.: Старт в третье тысячелетие : Очерки о Приднепровье.— Днепропетровск, 2002.— С. 143.

сторову зорієнтованість. Лише шляхом здійснення розведених у часі епізодів картографування одного й того самого факту можна встановити в певному наближенні формат територіального поширення первісно регіонального явища.

Аналіз мовного матеріалу дає підстави стверджувати, що народнорозмовні лексико-фразеологічні засоби являють собою структурований за функціонально-тематичними ознаками комплекс, складові елементи якого в основі своїй співвіднесені з одиницями функціонально-тематичної диференціації номінаційних засобів літературної мови.

У мові жителів с. Пушкарівки можна виділити основні функціонально-тематичні групи народнорозмовної лексики та некодифікованих значень загальнопоширених слів:

1. Назви об'єктів навколишнього предметного світу: *сошá* (вимошена каменем дорога), *чурбáк* (шматок деревини), *бéлебень* (відкрите підвищене місце), *глей* (загустлий сік на стовбурах деяких фруктових дерев), *бакáй* (калюжа на дорозі), *большáк* (велика дорога, стовпова дорога, з'єднує ряд населених пунктів), *пíчка* (невелика літня споруда для приготування їжі; тимчасова споруда для обігрівання приміщення).

2. Назви знарядь праці та засобів облаштування трудової діяльності людини: *гармáн* (знаряддя для обмолочування збіжжя), *кармáк*, *ругéля* (знаряддя для ловлення риби), *бédка* (двоколісний візок для двох осіб, запряжений одним конем), *пúкарь* (сільськогосподарське знаряддя з кількома лемешами для обробітку землі), *держáлно* (дерев'яна ручка, до якої прикріплюється робоча частина лопати, сапи, граблів), *вéришляг* (великий молот у кузні), *кóшка* (знаряддя у вигляді невеликого якоря з трьома-чотирма загостреними лапами, яким витягають з колодязя затоплене відро), *кльóчка* (металевий стрижень із загостреним крючком на кінці для смикання соломи чи сіна зі стіжка), *пáрки* (з'єднані попарно снопи соломи, обмолочені нерозв'язаними і використововані для покриття даху), *штик* (довга, близько двох метрів, загострена жердина, за допомогою якої переносили солому від току до скирти).

3. Назви побутових речей та узагальнено-повсякденних понять, предметів домашнього господарювання, місць, де обслуговують потреби споживачів: *місцýна* (площа землі, переважно під городні культури), *пригорóдок* (невелика ділянка сільської землі, яка виділялась у тимчасове користування міським жителям), *киртíч* (паливо з місцевих матеріалів, гною), *котбóчок* (дерев'яний валик, на який намотують нитки), *голéшник* (прикріплювана до стін невелика торбинка з цупкої тканини, куди кладуть нитки та встромляють голки), *пíл* (вид дерев'яного ліжка в сільській хаті), *óколо* (зовнішній бік стін будівлі (хати, сараю), *кусмáн* (великий шматок, переважно хліба), *носíлки* (пристосування для перенесення сіна, соломи, має дві стулки, переплетені товстими мотузками), *рéптух* (мішок з кормом для запряжених коней), *манáтки* (дрібне майно, особисті речі, пожитки), *кльчáння* (зелені гілки, якими на трійцю завітчують оселю, прикріплюють над входними дверима), *приголóвач* (верхня частина одвірків), *грамáтка* (поминальна книга), *круті́лка* (саморобна карусель на льоду), *одорóбло* (великий, незграбно зроблений предмет), *відмі́тка* (оцінка, виставлена учневі в щоденнику або оцінки в атестаті про закінчення школи: «Перейшов у п'ятий клас з хорошими відмітками»), *свáйба* (зневажливо про якусь подію, захід, учинок: «Не нравиться мені ця свайба»), *витребéньки* (пусті розмови), *кагáл* (шум, гармидер; скупчення людей), *долíвка* (глиняна підлога), *мáтка* (певним чином сформована і сплетена солома для утеплення вікон, вуликів), *пíд* (нижня площина печі, де горять дрова; черінь), *зátкално* (затичка з ганчірок для закривання пічної труби), *чулáн* (невелике приміщення, комірка), *ваганí* (ночви), *кошóвка* (кошик), *лáвка* (кранниця), *монопóлька* (кранниця, яка монополює торгувала горілкою).

4. Назви рослин, їх плодів та продуктів харчування: *пшíнка* (те саме, що *кукуру́дза*), *кабáк* (гарбуз), *кóрик* (харчовий гарбуз), *жабури́ння* (внутрішнє наповнення гарбуза, де містяться насіння), *гірбáк*, *вгурéць* (огірок), *баклажáн* (городня рослина з довгастими плодами синього кольору), *сíні*, *синéнькі* (те саме, що й *баклажáни*; слово *баклажáн* уживається в селі також зі значенням *помідор*), *лопу́цьок* (соковита молода стеблина рослини), *баранці́* (рослина із зернами-колючками, росте на піщаному ґрунті), *баранí* (смажене зерно кукурудзи), *рéпанка* (назва дині, яка лопається при дозріванні), *владíмирка*, *чорнокóрка* (сорти вишень), *стри́чóк* (довгастий вузький плід городньої рослини; частовживаною є словоформа *стри́чкі* як назва особливого виду стручкових рослин із солодкими зернами, які дуже люблять діти), *пúндик* (вид здоби; ласощі), *тíквa* (рослина родини гарбузових, довгастий грушоподібний

плід якої після висушування служить переважно декоративним цілям; дві пусті, з'єднані мотузком тивки використовують, коли вчатьсь плавати (переважно діти); *кабачкі* (смажене зерно соняшника або гарбуза), *кóвбик* (начинений м'ясом засмажений шлунок тварини), *пoт-рiбка* (подрібнене відварене м'ясо внутрішніх органів тварини (легені, печінка і под.), з яким печуть пироги), *душá* (м'ясиста серцевина кавуна), *балáбушка* (невеликий, випечений з пшеничної муки хлібець), *маторжéник* (корж із маком), *крáшанка* (яйце), *яéшня* (їжа з підсмажених яєць), *кóпка* (*дит.*, картопля), *плескáч* (хліб, випечений у вигляді коржа).

5. Назви одягу, взуття та їх деталей: *рóзпарки* (розпароване взуття, рукавиці і под.), *обу-вáчка* (взуття), *язичóк* (деталь взуття), *сою́зки* (шкіра, якою обшивають головку чобіт), *товáр* (загальна назва шкіри, з якої шиють взуття), *пацьóрки* (нерівно обрізані краї тканини, що зви-сають), *стáлка* (довга смужка, клин в одязі), *пiдитáники* (спідні штани), *бóдiж* (одяг), *осiнка* (вид верхнього осіннього жіночого одягу), *керсét* (верхній жіночий одяг), *опóрки* (нижня час-тина (голівка) поношених чобіт, від яких відпорені халяви).

6. Характеристичні назви людей за особливостями поведінки, розумовими та іншими здібностями: *прóйдiсвiт*, *дурiсвiт*, *песiголовець*, *дуралéй*, *дурiло*, *дурник*, *дурéпа*, *придурку-ватий*, *пришелéпуватий*, *шалапóт*, *горлохвát* (нахабна людина, демагог), *бурбéло* (несимпа-тична, груба людина), *тóрба* (розпутна жінка), *босóта*, *босiло*, *сонькó*, *бóвдур*, *чорнорóтий*, *скупердý*, *скупердýга*, *язикáтий* (той, хто любить багато говорити, сваритись), *дурносмiх* (той, хто сміється без причини), *розтрайдó* (неорганізована, неуважна людина), *убóйце* (лінива, неслухняна, ні до чого не здатна людина), *гошкóдэря* (пустун, шибеник), *лóбур*, *лобуря́ка*, *по-дiльчивий* (такий, що охоче ділиться чим-небудь з кимсь), *шкурник* (той, хто дбає лише про се-бе, власні інтереси), *розбишáка* (той, що бешкетує), *рахубистий* (про ділову, вправну, охочу до всякого діла людину: «Рахубистий він чоловік»), *прóханий* (про людину, яка любить, щоб її просили, вмовляли), *беручкiй* (охочий до всякої справи, працьовитий), *дiвчачур* (той, хто лю-бить перебувати в колі дiвчат).

7. Характеристичні назви ознак людей і предметів за зовнішніми, фізичними та ін. особ-ливостями: *окорéнкуватий* (невисокий, мішної будови чоловік), *здоровiло*, *опéцьок*, *барадiйм* (велика, міцної статури людина), *сутковiй* (дощ), *закiптóжжений* (укритий кіптявою, сажею), *замашний* (такий, яким можна дошкульно вдарити; «Замашна палиця»), *бузбóвий* (поганий, неякісний), *пoxватний* (зручний для користування), *тогбóцький* (який проживає на тому бе-резі річки), *неоковiрний* (незграбний), *нестелéпний* (невмілий, незугарний), *затурканий* (за-морочений), *тримний* (такий, що має високу споживну якість: тримний хліб), *ненажéра*, *лвкiй* (гарний), *стебелькуватий* (високий, тонкий, переважно про людей), *валяций* (непот-рiбний, такий, що не використовується), *гуглястий*, *зачуханий* (занехаяний, занедбаний), *гóйда* (висока, незграбна жінка), *циганкуватий* (схожий на цигана), *булькáтий* (який має ви-рчені очі), *каплавухий* (той, хто має відстовбурчені вуха).

8. Назви способів або обставин виконання дії: *гáмузом* (все разом, в одну купу), [лізти] *рáчки* (спираючись на долоні та коліна), *вскóрості* (через невеликий проміжок часу), *пóпаски* (про худобу; пасучись на ходу), *навiдлі* (на певній віддалі), *збóкола* (зовні; «Побiлувала хату зо-кола»), *на́бир* (у борг), *втри́дорога* (дуже дорого), *втри́горла* (дуже голосно), *здóру*, *зúжмом* (все разом, повністю), *зúздром* (те саме, що *зúжмом*), *здали́*, *здаля́* (далека), *зiдки* (посувати-ся задом наперед, задкувати), *прiхвátком* (уриwkами, нашвидку).

9. Назви дій та процесів, пов'язаних із побутовими або господарськими потребами чи си-туаціями: *спáрити* [молока], *запускáти* (додавати до тіста або молока якусь речовину для бродіння), *збiти* [оліі, масла], *обшивáти* (регулярно шити все необхідне для кого-небудь або для певної групи осіб (дітей, сім'ї)), *облáтувати* (все латати кому-небудь), *валькувáти*, *вiх-тювáти* (різні операції у процесі будування або ремонту житла), *трусiти* [сáжу, сiткi], *пере-бирáтися* (рівнозначне *переодягáтися*), *приловчiтися* (знайти потрібний спiсiб виконання чогось, пристосуватися), *чукiкати* (забавляти дитину), *припинáти* (прив'язувати тварину до чогось), *пукáрити* (обробляти землю за допомогою пукаря), *загáдувати* (ходити по селу, ого-лошуючи про якийсь захід, що має відбутися), *вiдчiтувати* (ляяти, сварити), *чухрáти* (обрива-ти листя на рослині, дереві: «Пiди начухрай листя сояшникiв»), *набирáти* (купляти ткани-ну: «Оце набрала на кохту»), *влiзти* (вміститися у певній місткості; «Накопана картопля влiз-ла в два мiшки»), *знахóдиться* (народитися: «А через рiк у них дитинка знайшлася»), *налину-вáтися* (збiльшитися в об'ємі від пiдвищення вологості (про дерев'яні предмети — двері, вік-на): «Двері так налинувалися, що й не зачиниш»), *наригувáти* (настроїти, пiдготувати якийсь механiзм чи пристрiй до роботи).

10. Експресивні назви дій повсякденно-побутової сфери: *вiплiшити* (все позрубувати), *вiдбатувáти* (вiдрiзати великий шматок хлiба), *вiчухатися* (видужати), *горлопáнути* (дуже

голосно кричати або співати), *каню́чити* (настирливо просити), *го́цать* (енергійно танцювати), *гі́біти* (зазнавати труднощів, потерпати від чогось), *ви́цибу́литись* (підкреслено виділитися серед інших), *ви́цяцькувати* (прикрасити), *обню́сити* (обривати плоди, овочі (без дозволу господаря): «Геть чисто обнесли яблуно!»), *ві́мерхатись* (втомитися; відчувати голод), *жлукту́ти* (пожадливо й багато пити), *уплі́тати* (жадібно їсти), *заги́літи* (вдарити з великою силою), *роздоса́дувати* (відчути досаду, прикрість), *ві́людніти* (стати вихованим, навчитися правил поведінки), *заправля́ти* (керувати ким-, чим-небудь), *кля́ндати* (просити, умовляти), *ковба́сити* (погано прати), *сплахтьо́рити* (без належного уміння приготувати страву), *зако́пірдитися* (загнутися: «Носки черевиків закопирдилися»), *метикува́ти* (міркувати, обдумувати), *ду́ріти* (пустувати), *наярва́тися* (зробити яскравий макіяж), *одчибу́чити* (щось несподіване вчинити), *оклі́гати* (видужати), *нішпорити* (настирливо шукати щось, оглядаючи всі закутки), *пéтрати* (мати певні знання в чомусь), *насталáкати* (багато й не до речі говорити), *па́цикува́ти* (говорити беззмістовно, базікати), *переколошма́тити* (побити всіх, понівечити все), *зако́пїлити* (закопїлити губу — надати обличчю гордовитого виразу), *підсо́кірюватися* (підлепуватися, входити в довір'я), *скове́ркати* (зім'яти), *човпати* (повільно йти), *шкрю́бати* (ідучи, човгати взуттям по підлозі), *відвихну́тися* (відійти, відлучитися на короткий час), *зліга́тися* (завести дружбу з кимсь, переважно небажану), *відкара́скатися* (звільнитися від когось (чогось) неприємного, небажаного), *обербе́ритися*, *проста́гтися*, *беркі́цьнути* (впасти), *розбатува́ти* (розрізати ножем [руку, палець і под.]), *насобáчитися* (набути в чомусь певних навичок), *візві́ритися* (звернутися до когось з різкими словами), *наблоти́катися* (отримати певні навички чи знання, переважно поверхові), *окоші́тися* (негативно позначитися на комусь, чомусь), *остобі́сити* (дуже набриднути), *остогі́дити* (дуже набриднути, стати нестерпним), *настовбу́рчитися* (не прилягати до тіла (про одяг, чуб)), *напелéхати* (набрати чогось у великій кількості), *присі́катися* (настирливо звертатися до когось), *вжа́рити*, *вшкварі́ти* (енергійно щось виконати; дуже вдарити), *гамсе́лити* (бити когось), *влі́пїти*, *зма́зати*, *за́їхати* (вдарити), *віддуба́сити*, *віддухопéлити*, *відбу́гнува́ти*, *всі́пати* (побити), *нарва́тися* (несподівано зіткнутися з кимсь, чимсь), *беркі́цьнути* (впасти), *розжі́тися чимсь* (позичити, попросити чогось), *перехамáркати* (звернутися безлад, понівечити щось), *ви́циганити* (добути, настирливо просячи, вимагаючи), *шля́тися* (ходити без діла, бродити), *стовбі́чити* (стояти непорушно, заважаючи комусь), *рачкува́ти* (пересуватися рачки), *запрото́рити* (невідомо куди подіти щось; відправити когось далеко), *опері́чити* (вдарити з великою силою), *звалува́ти* (зникнути, несподівано перейти в інше місце (про тварин): «Собаки звалували в другий кінець села»), *закомизі́тися* (виявити небажання робити щось), *наду́тися* (розсердитися), *цебені́ти* (литися, вливатися з силою), *маринува́ти* (свідомо затримувати виконання, розв'язання чогось), *розсі́стися* (сидіти в невимушеній позі, зайнявши багато місця), *заарта́читися* (не бажати зроби́ти щось, настоювати на своєму), *завія́тися* (податися невідомо куди: «Ще з утра кудись завіявся»), *ухо́рькатися* (втомитися), *потурлі́ти* (погнати швидко тварину), *розпрі́ндитися* (розсердитися, образитися), *доту́мкатися* (додуматися), *репéжити* (про сильний дощ: «А дощ репéжить!»), *набéхкатися* (дуже наїстися; одягти налто багато одягу на себе), *зма́литися* (поводитися як мала дитина), *перебаранча́ти* (заважати), *телесува́тися* (неврівноважено поводитися, бешкетувати), *ви́батькувати* (виляти), *сті́рити*, *сві́снути*, *потягті́*, *сці́брити* (украсти), *поті́ркатися* (посваритися), *бані́тувати* (лягати), *ви́їтися* (утекти, зникнути), *троці́ти*, *трі́скати*, *уминáти* (жадібно їсти), *вгра́ти* (втратити, зруйнувати через невміле користування чимсь, неналежне поводження з кимсь, чимсь, недбайливе ставлення до чогось, когось: «Вграв коня»).

11. Назви тварин, птахів та інших істот, їх поведінки: *крині́чка* (невелика жаба, що живе біля криниць), *жабої́д* (лелека), *чорногу́з* (лелека), *обезя́на* (мавпа), *пу́цьвірі́нок* (мале безперепташеня), *бубі́р* (вид риби), *бу́зівок* (теля, що досягло певного віку), *ре́вище* (одночасний гучний крик тварин, переважно корів).

12. Дуже близькими до попередньої групи є морфологічно не структуровані назви домашніх тварин і птахів, а також адресовані їм імперативи (форми спонукання, кликання та відганяння). Традиційно ці слова сприймаються у форматі категорії маргіналізмів, наприклад: *ко́ся* (кінь), *ма́ня* (корова), *па́ця* (свиня), *ка́ця* (кішка), *ву́тя* (качечня); формули спонукання: *кось-кось*, *мань-мань*, *вуть-вуть*, *паць-паць*, *ціп-ціп*; *гиля́* (окрик, яким підганяють гусей), *пішо́в вон!* (при відганянні собаки), *но! ньо!* (для спонукання запряжених коней), *цабе́!* (для спрямування волів управо), *цоб!* (*соб!*) (для спрямування волів ліворуч).

Таким чином, найчисленнішим в обстежуваному населеному пункті є масив народнорозмовних дієслівних номенів, насамперед експресивних назв дій зі

сфери повсякденної діяльності та взаємостосунків людей. Ця частина народно-розмовного лексичного фонду за обсягом не менша, ніж усі інші функціональні групи разом узяті. Річ у тім, що категорійне значення дієслова — це вербальна матеріалізація динамічної ознаки, яка в різні часові моменти може бути різною щодо інтенсивності, способу реалізації, характеристично-оцінних можливостей. Ця семантико-граматична лабільність дієслова забезпечує йому активну «діяльність» у сфері народно-розмовної номінації і можливість втілення кожного разу в новому конкретно-ситуативному вербальному факті — за участі асоціативних, образно-метафоричних, семантично-дериваційних та власне словотвірних чинників.

Поповнення масиву так званих некодифікованих фактів у сучасній мові зумовлюється не лише потребою збагачення її новими власне номінаційними засобами. Постійно діє тенденція до збагачення мови шляхом розвитку синонімічного складника. Природно, що таке збагачення здійснюється насамперед у форматі дієслівного класу слів як категорії, найбільш пристосованої до суб'єктивно-модальних і характеристичних конкретизацій ознаки предмета. (Мається на увазі функціонування дієслова як у вільній синтаксичній позиції, так і в складі фразеологічної одиниці).

Другим численним народно-розмовним лексичним масивом в обстежуваному регіоні є назви предметів побуту, домашнього господарювання та засобів облаштування трудової діяльності людини. До відносно продуктивної частини народно-розмовного лексикону належать також характеристичні назви людей за особливостями поведінки, їхніми психологічними, інтелектуальними та фізичними якостями.

Одним із продуктивних способів поповнення фонду народно-розмовних лексичних одиниць є творення номенів за допомогою типових для загальнонародної мови словотвірних засобів (*долівка, пастівник, голішник, шкурник, вицяцькувати, стовбичити, змлітись, чорнокорка*). Продуктивним способом народно-розмовної номінації є функціонування вже існуючої назви в новому значенні, спочатку у вигляді метафори, а згодом — як окремого слова-омоніма (*переміститися* — «переїздити на нове місце проживання» і *переміститися* — «переедітися»; *свіснути* — «подати знак свистом» і *свіснути* — «вкрасти»). Народно-розмовні лексичні одиниці можуть з'являтися в результаті лексикалізації синтаксичних словосполучень (*пройдівіт, дурівіт, вертіхвістка, пришіїхвіст*). Іноді походження слова встановити важко, а то й уже неможливо.

Номінація на народно-розмовній основі — це один з аспектів синонімічної розбудови мови, різновид вторинного номінування з образною мотивованістю. Народно-розмовна номінація вже первісно в абсолютній більшості фактів має синонімно-прагматичне підґрунтя, експресивно-характеристичну зорієнтованість, тенденцію до ситуативної гіперболізації базової ознаки номінованого об'єкта.

Свої особливості має і народно-розмовна фразеологія. Фразеологічна семантика ґрунтується на узагальненні та образному осмисленні певного явища дійсності. Це зумовлює нечітко виражену просторову (географічну) диференціацію фразеологічних одиниць.

Основу народно-розмовної фразеології української мови становлять стійкі словосполучення, відтворювані в ситуативно-конкретизованих варіантах. Ситуативна варіативність народно-розмовного фразеологізму забезпечується насамперед варіативністю лексичного складника фразеологічної одиниці. У масиві фразеологізмів однієї й тієї ж моделі в конкретному населеному пункті

можуть бути свої особливості реалізації зразка, свій варіант лексичного заповнення структурної схеми. Саме це надає фразеологізму певної регіональної індивідуальності, наприклад: *сон ряббі кобіли* ⁴. У мові с. Пушкарівки переважає варіант *ряббі кобіли сон*. Або: *нобиться як дурень з писаною тюрбою* ⁵. В обстежуваному населеному пункті перевага надається варіанту *нобиться як дурень зі ступою*. Замість варіанта *душá геть* ⁶ у мові жителів с. Пушкарівки звичайно вживається *душá вон*.

Регіональна маркованість одиниць фразеологічного рівня, як і маркованість їх за ознакою нормативності / ненормативності, є в цілому менш виразною, ніж маркованість одиниць рівня лексичного. Сама природа фразеологізму як словесно матеріалізованого узагальнення зумовлює поширеність його на значному географічному просторі (а часто — й на всьому терені функціонування загальнонаціональної мови).

На основі аналізу фразеологічного матеріалу обстежуваного села як репрезентанта мови Середньої Наддніпряни можна виділити основні способи регіональної фразеологізації (у способах фразеологізації відображається так чи інакше і функціонально-тематична диференційованість народнорозмовних стійких словосполучень).

1. Перехід частовживаних, типових для місцевої мовленнєвої традиції порівняльних зворотів до розряду фразеологічних одиниць: *голднний, як вовк (як соба́ка)*; *злий, як соба́ка (як пес)*; *здоровий, як бик (як кінь, як лут, як дуб)*; *гблий, як бубон*; *стоїть, як укóпаний (як заворóжений)*; *ра́дий, як дити́на*; *хло́нець, як оре́л*; *бігає, як молодий*; *дурний, як прóбка*; *дурне́, як теля́*; *стриба́, як коза́*; *ме́кає, як Сидорова коза́*; *розбрелісь, як ві́вці*; *кричи́ть, як скаже́ний (як наві́женний, як сам не свій)*; *ходи́ть, як неприка́яний*; *лічи́ть, як козі́ гіта́ра*; *потри́бний, як за́йцю стоп-кран*; *хі́трий, як лисі́ця*; *упе́ртий, як осе́л*; *доц, як з відра́*; *[махає головою] як кобіла в спа́сівку*; *стоїть, як у во́ду опу́щений*; *як мо́кре гори́ть*; *як з голдного кра́ю* (дуже голодний); *як но́гу вломі́в* (більше не з'являється); *го́стрий, як ніж*; *язи́к, як бри́тва*; *як з не́ба звали́вся* (несподівано); *як до Ки́ева пі́шки* (далеко). Значна частина аналізованих тут фразеологізмів зафіксована і в одинадцятитомному «Словнику української мови», але з ремарками як маргінальні мовні одиниці.

2. Фразеологізація атрибутивних синтаксичних словосполучень: *попóва кобі́ла, соба́чий хвіст, цига́нська голка* (велика голка), *сіме́йна ра́дість* (вид кімнатних квітів), *той бе́рег* (протилежний берег ріки: «Жити на тому березі»), *бісова личи́на, бісова душá, нечи́ста си́ла, сліпий доц* (доц з-під сонця), *ге́монська душá, з горбо́ю* (дуже повно: «Ложка меду з горою»), *не бли́зкий сві́т* (далеко), *несповна́ ро́зуму* (дурнуватий), *ні к чо́ртовій ма́тері* (нікудишній), *добгий язи́к* (такий, що любить багато говорити, розпускати чутки, лаятися), *лиха́ годи́на* («Де тебе лиха година носить?»), *вра́жа ма́ти, яко́го біса?* (чому? навіщо?), *вели́ка пті́ця, вели́ке цабе́* (зневажливо про когось), *вели́ка ха́та* (найбільша кімната в селянській хаті, аналогічно — *мала́ ха́та*; «Гостям послали у великій хаті»).

3. Фразеологізація (без образних прирощень) атрибутивно-словосполучених назв місцевих об'єктів. Регулярно відтворювані в мові конкретного населеного пункту (або суміжних пунктів), такі назви формують своєрідну місцеву номінативну фразеологію, чітко локалізований міні-ономастикон. Модель: означення

⁴ Фразеологічний словник української мови.— 2-е вид.— К., 1999.— Т. 2.— С. 843.

⁵ Там же.— Т. 1.— С. 273.

⁶ Там же.— С. 278.

(прикметник, найчастіше присвійний, діеприкметник) + назва означуваного об'єкта. Можна, таким чином, говорити про існування народнорозмовної онімної лексики та фразеології регіонального рівня. У говірці с. Пушкарівки зафіксовано місцеві оніми таких підкласів: а) локальні словосполучні антропоніми (особові імена, які завдяки характеристичним ознакам їхніх носіїв набули в певному територіально обмеженому середовищі символічно-узагальненого змісту); б) локальні топоніми (стійкі словосполучні назви географічних об'єктів: *Рімський ліс, Самсбнівський ліс, Рібчене поле, Костюбчин міст, Розрита могила, Велика дороба* (центральна вулиця Пушкарівки); в) локальні гідроніми (*Корботина річка, Варавина річка, річка Сурá* (місцева назва річки Домоткані), *Плахотниківський ставок*); г) локальні ергоніми (власні назви об'єктів виробничого, соціального і под. характеру): *Шіщин млин, Дікий млин* (млин, власником якого був німець Дік), *Сиріщина школа*.

Характерною особливістю цього блоку народнорозмовної онімної лексики та фразеології є скорочення словосполучної назви до одного слова з субстантивациєю останнього: *Торкушеве* (*Торкушева бálка, Торкушів ліс*), *Рібчене* (*Рібчене поле*), *Кірносове* (землі, власником яких був Кирніс), *Суботове, Корботина* (*Корботина річка*), *Варавина* (*Варавина річка*).

До вузьколокальних (без образних природжень) фразеологізованих топонімів відносяться і номінативні стійкі словосполучення типу: *Шкилів двір, Байбузів двір, Корботин двір* (дворища виселених у 30-х роках заможних селян с. Пушкарівки, в яких розмістилися контора та бригади колгоспу, цех промартілі).

Доповнюють клас фразеологізованих словосполучних номенів людські імена, відтворюваність яких у говірці села зумовлена функціональними обов'язками особи або її особистісними рисами: *Прокіп Задьора, Шутька Микблa* (бригадири польових бригад колгоспу), *Йосип Танцюра* (постійний листоноша села), *Сімка Коблун* (сільський коваль), *Трохім Савич* (*Трохисавич*) (беззмінний директор Пушкарівської школи), *Грицько Зозуля* (провідний комедійний артист самодіяльного драмгуртка колгоспу), *Іван Рябенький, Карп Гуглястий, Федір Німій*. Власні назви в цьому випадку перетворюються в напівфразеологізовані вербальні одиниці з типологізованою функціональною семантикою вузьколокального рівня. Такі номени недовговічні, існують у населеному пункті протягом одного-двох поколінь, потім забуваються.

4. Фразеологізація об'єктних синтаксичних словосполучень (іноді зі скороченням одного з компонентів сполуки): *ходити по нішпíрках* (старанно щось вишукувати), *спадати на думку, накріти мокрим рядном, дати прочухана, дати бубни, вибити бубну, дати чортів, дати прикурити, дати чосу* (побити кого-небудь), *заорати носом* (впасти лицем униз), *дати драла* (втєкти), *не звариш каші* (не вдасться домовитися, дійти згоди), *продирати бчі* (просипатися), *перейти доробу* (стати комусь на перешкоді, заподіяти комусь неприємність), *ловити тав* (бути неуважним), *ума тронуться* (збожеволіти), *ковтати сліну* (бажати чогось недоступного).

5. Фразеологізація словосполучень та приєдникових конструкцій з обставинним значенням: *на руку ковiнька* (саме так, як цього треба комусь), *чуть світ* (рано), *за одним заходом, за одним рiпом* (зайти разом), *зигнутись у три погiбелi, до бiсової мáтери, до бiса, до чóрта, до тряси, до гiбелi, Бог зна скiльки* (дуже багато), *чóртом дивiтись* (дивитись сердито), *на бiса* (не потрібно), *до зарiзу* (дуже потрібно), *пiд зáв'язку* (дуже багато), *на голóдний живiт* (натщесерце), *у свинячий гóлос* (дуже пізно), *пóза Уманню* (піти, поїхати дуже далеко, невідомо куди), *сидiти крячкою* (довгий час перебувати в нерухомому

стані; нічого не робити), *до діла, з дурної голові* (сказати не подумавши, несподівано), *жити припів'яючи* (жити безтурботно), *не з руки* (незручно). Також стійкі словосполучення обставинного характеру без образних прирошень: [построїтись] у тих гонах, [построїтись] у горобах (у кінці садиби), [родом] з-під Бородівки, з-під Орлика, з-під П'ятихаток, [жити] на Сурі, на Заріччі (на Заріччі), на Пісках, на Підлужжі (Підлужжі), на Риму (Рим — куток с. Пушкарівки, який межує з м. Верхньодніпровськом), на Подорбжанці (головній вулиці села, яка була частиною поштового тракту Катеринослав — Київ), [прийти] по ділу, [сидіти] без діла, [бути] в шкоді (про худобу, що робить шкоду на городі, подвір'ї: «Заверни корову, щоб не пішла в шкоду»), *по той бік* (на протилежному боці річки; пор. *тогобіцький*).

6. Фразеологізація відтворюваних за одним і тим самим зразком словосполучень зі змінюваним компонентом: *хата під залізом* (вкрита оцинкованим залізом), *хата під черепицею*, *хата під гонтом*, *хата під очеретом*, *хата під соломкою*; *вілтий батько* (дуже схожий на батька), *вілти мати*, *вілти сестра*.

7. Фразеологізація шляхом стягнення компонентів речення (своєрідна лексикалізація речень): *казна-хто* (кат знає хто), *казна-що* (кат знає що), *казна-як* (кат знає як), *казна-який* (кат знає який), *хтозна-чий* (хто знає чий), *хтозна-хто* (хто знає хто), *хтозна-що* (хто знає що), *хтозна-скільки* (хто знає скільки), *хтозна-коли* (хто знає коли), *хтозна-куди* (хто знає куди), *хтозна-звідки* (хто знає звідки).

8. Фразеологізація речень та їх еквівалентів без стягнень складників: *Бог (Господь) йому суддя*, *Бог (Господь) з тобою*, *Бог (Господь) мілує*, *Бог (Господь) мілував*, *Бог дасть*, *ума хватило*, *не зчувся як*, *тільки й бачили*, *ні на що дивитися* (про не варте уваги), *бенеря тебе принесла*, *чорті принеслі* (хтось прийшов небажаний), *телій б'є* (телесується, люто лається хтось; «Не впили слова сказати, як його вже телій б'є»). Основу цієї групи формують синтаксичні конструкції, які можна кваліфікувати як ситуативно лабільні фразеологізми. Утворювані за одним і тим самим зразком, вони мають у своєму складі змінний компонент: *Бог його знає*, *одін Бог знає*, *хто його знає*; *грець його носить*, *лиха година його носить*, *лихий його носить*; *на роду написано*, *на лобі написано*; *Бог знає хто* (невідомо хто), *Бог знає що* (щось незрозуміле), *Бог знає де* (дуже далеко); *грець з ним*, *лихий з ним*, *чорт з ним*.

9. Фразеологізація суперлятивних присудків (сполучень дієслова або предикативного прикметника з підсилювальною часткою **аж, як**): *дурний аж бєкає*, *дурний аж крутиться*, *худий аж світиться*, *худий аж рєбра видно*, *змерз аж труситься*, *змерз аж посинів*, *злякався аж побілів*, (вдарив) *аж вїляски пішли*, *кричить аж міниться*, *їсть аж давиться*, *їсть аж за вухами ляцить*, *аж загуб* (швидко зник), *аж зашумів* (швидко зник), (кричить) *як не перерветься* (докладає надмірних зусиль), (кричить) *як не лопне* (що є сили), *аж кипить* (дуже збуджений).

10. Фразеологізація спарених однокореневих іменників, прикметників, займенників, дієслів: *дурень-дурнем*, *дурак-дураком*, *дуб-дубом*, *свиня-свинєю*, *ледацюга з ледацюг*, *сила-силенна*, з *діда-прадіда*, *одне-однісіньке*, *самá-самісінька*, *півний-повнісінький*, *худий-худюций*, *їсти-пїдом*, *сидіти сидьма*, *ходіти-ходором*.

11. Фразеологізація імперативних конструкцій: *Не гавкай!* *Щоб тебе заціпило!* *Закрий рота!* *Не будь дурним!* *Будь ти неладний!* *Не смійш людєй!* *Не морбч голову!* *Щоб його лиха година побіла!* *Щоб тобі повилазило!* *Не дай, Бог!*

Чортів б тебе побрали! Бодай його лихий забрав! Бодай йому добра не було! Щоб ти сказівся! Крий Мати Ббже! Крий Ббже! (застереження від чого-небудь лихого), *Іди к маніахам! Іди к бісовій матері! Іди к чорту! Іди під три чорти! Приший кобилі хвіст* (непотрібний у конкретній ситуації; у мові жителів с. Пушкарівки вживається як лексикалізована одиниця-субстантив: *пришийкобиліхвіст, пришийхвіст*); *хоч плач, хоч сядь та й плач, хоч обіддя гни, хоч крізь землю провалися, хоч відбавляй*.

12. Фразеологізація конструкцій з дієсловом умовно-бажального способу: *якби знаття, коли б знаття, були б гроби, була б погода, була б шія* (а ярмо знайдеться), *було б здоров'я* (а все інше наживеться).

Найпродуктивнішим способом поповнення розмовної фразеології є, таким чином, трансформація синтаксичних словосполучень з обставинними й атрибутивними відношеннями, а також фразеологізація приєднених конструкцій.

Народнорозмовний складник національної мови є системним явищем. Системні ознаки лексичних і фразеологічних номенів народнорозмовного рівня виявляються, зокрема:

1. У чітко вираженій антропологічній зорієнтованості народнорозмовного номінування: в основі функціональної семантики назв міститься концепт «людина» (ті дії, фізичні та психологічні ознаки, міжособистісні взаємини, тісно й безпосередньо пов'язаний із життям людини предметний світ).

2. В особливостях лексичної та фразеологічної семантики народнорозмовних номенів, визначальною ознакою яких є акцентовані емоційно-оцінні прирошення.

3. У синонімній структурованості лексичних і фразеологічних тематичних масивів. Народнорозмовні синонімічні ряди відносно вільно формуються на базі спільних морфемних компонентів та шляхом використання однотипних словотворчих моделей: *дурний, дурник, дуріло, дуріна, придуркуватий, пришеліпуватий, прибацаний; пройди́світ, дурі́світ; босі́ло, босба́та; скупердя́, скупердя́га; лобур, лобуря́ка; втри́дорога, втри́горла; зз́здром, зз́жзом; чо́впати, шкрьо́бати; остогі́дити, остобі́сити; патя́кати, настала́кати; сці́брити, сті́рити, сві́снути, спе́рти, потя́гти* (украсти). Народнорозмовні фразеологічні одиниці завдяки варіюванню компонентів можуть утворювати досить розгорнуті синонімічні гнізда: *хто його знає, грець його знає, трясця його знає, чорт його знає, біс його знає, лихий його знає* (не знаю); *до греця, до біса, до чорта, до дідька, до бісового батька, до бісової матері, до трясці* (багато); *бісова личина, гémonська душа, бісова душа, бісова дитина* (несхвальна оцінка когось); *чортів його принесли, трясця його принесла, біс його приніс* (про небажаний прихід когось); *не твоє діло, не твоє собаче діло* (несхвальна оцінка втручання когось); *куди́ там! куди́ твоє діло!* (про великі амбіції або неприступність когось).

Категорія так званих некодифікованих номенів така ж вічна, як і сама мова, оскільки постійно діють фактори, які спричиняють це явище. Такими факторами є: тенденція до розширення виражальних можливостей мови, внутрішньо притаманна мові властивість прирошуватися експресивно-оцінною семантикою на етапі мовлення, потреба вербального забезпечення спілкування на повсякденному рівні.

Аналіз мовного матеріалу дає підстави констатувати, що народнорозмовна лексика і фразеологія є рівневим складником розмовного стилю національної мови — стилю, який обслуговує особливу, специфічну і найбільшу за обсягом у комунікативному просторі мови сферу повсякденного спілкування. Це постійно актуальний сегмент загальнонаціональної мови.

Важливим складником розмовного стилю є фразеологізми, що в сучасній лінгвістичній літературі визначаються як ідіоматичні звороти, фразеологічні сполучення, фразеологічні єдності, приказки: *замілювати бчі, втёрти нбса, заморіти черв'ячка* (вгамувати голод), *довесті до ума, н'ятами накивати, про вбвка промбвка, світ за очі, сім мішків гречаної вбвни*.

Усі сфери людського буття забезпечені своїми функціонально-мовленнєвими стандартами, специфічною сукупністю способів і прийомів у використанні мови. Кожний функціональний стиль літературної мови — це закріплений за певною сферою спілкування традиційний (але історично змінний) комунікативний стандарт. Не випадаючи із загального корпусу функціональної типології різновидів мовлення, розмовний стиль має свої особливості. Це природний і первісний у генетичному плані вияв мовленнєвої діяльності. Кожного разу текстові зразки розмовного стилю формуються в умовах конкретної комунікативної ситуації. Щоразу з винятково великого і різноаспектного масиву одиниць народнорозмовного рівня (лексико-фразеологічних, граматичних) мовець черпає засоби відповідно до прагматики мовленнєвого факту та обставин, які спричиняють спілкування. Широко використовуються при цьому засоби екстралінгвістичного плану (жест, міміка, інтонація). З усіх функціональних стилів літературної мови розмовний — найситуативніший.

Одним із неспростовних аргументів на користь розмовного стилю як системної функціональної універсалії є, крім усього, постійна наявність у його компонентному форматі специфічної, регулярно оновлюваної народнорозмовної онімної лексики та фразеології регіонального рівня.

Сучасною системою функціональних стилів літературної мови (офіційно-ділового, художньо-літературного, епістолярного, розповідного) в лінгвістиці репрезентовані всі основні галузі виробничої, суспільної та художньо-естетичної діяльності людини. У той же час дослідниками не приділяється належної уваги розмовному стилю — тому глобальному функціональному сегменту мови, який стосується повсякденної трудової, побутової, особистісної, ситуативно-контактної, переважно усної мовленнєвої діяльності. Можна з упевненістю сказати, що питома вага такого мовлення може перевищувати всі інші (часто — разом узяті) мовні акції особи.

Незважаючи на те, що окремі питання розмовного стилю вже знайшли висвітлення у працях українських лінгвістів (переважно в статтях та підрозділах праць зі стилістики⁷), розмовний стиль залишається найменш вивченою категорією серед функціональних явищ того ж рівня. Немає поки що системного лінгвістичного опису розмовного стилю. Не окреслені функціональні параметри стилю. Не досліджена його внутрішня прагматична (а отже, і структурна) диференціація. Можна помітити, що в деяких статтях у поняття розмовного стилю включається і стиль розповідний (очевидно, на тих підставах, що текст в обох

⁷ Див.: Сучасна українська літературна мова : Стилістика / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К., 1973. — С. 503–560; *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилістика української мови / За ред. Л. І. Мацько. — К., 2003. — С. 241–302; *Єрмоленко С. Я.* Розмовна мова // Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова). — К., 2000. — С. 522–523; *Тараненко О. О.* Просторіччя // Українська мова : Енциклопедія. — К., 2000. — С. 498–499; *Бибик С. П.* Розмовний стиль // Українська лінгвістика ХХ — початку ХХІ ст. : Система понять і бібліографічні джерела. — К., 2007. — С. 279–304; *Чемеркін С. Г.* Трансформації розмовного стилю в інтернет-комунікації // Мовознавство. — 2007. — № 4–5. — С. 36–43; *Тараненко О. О.* Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози // Мовознавство. — 2008. — № 1. — С. 14–30.

випадках належить в основному до усних форм комунікації і породжується спонтанно, без попередньої підготовки). Насправді ж це принципово відмінні стилі. Насамперед вони різні за модально-цільовими характеристиками вербального контакту: розповідні тексти належать до зразків повідомного (або художньо-повідомного) мовлення; розмовні словесні масиви формуються з текстових фрагментів різного функціонального і модального спрямування: інформативного, імперативного, переконувального, полемічно загостреного, емоційно насаженого, виразно оцінного. Різняться розмовний та розповідний стилі української мови синтаксичною семантикою речень та їхнім лексико-фразеологічним наповненням. Відмінності простежуються також у формах мовленнєвої композиції: для розповідного стилю характерна в основному монологічна організація текстового масиву, для стилю розмовного доміантною формою організації тексту є діалог.

Специфіка розмовного стилю як найситуативнішого в системі функціональних різновидів мовлення, його безпосередня пов'язаність з емотивним складником комунікативного процесу зумовлює більший діапазон нормативної варіативності мовних фактів у ньому, ніж у традиційно кодифікованій, зокрема писемній, сфері мовлення. Лексичні та фразеологічні норми народнорозмовної комунікації — це передусім норми загальнонаціональної мови, пролонговані (в розумінні розширення діапазону варіативності) на сферу експресивно маркованого, ситуативно конкретизованого особистісно-повсякденного спілкування. Вносити за межі або залишати на периферії нормативних явищ винятково великий сегмент комунікативного простору немає щонайменших підстав.

Очевидно, некоректно говорити, що народнорозмовна лексика і фразеологія перебувають на периферії мовної системи і становлять некодифікований лінгвістичний феномен. Вони є такими, якими їм і належить бути. Справа лише в тому, що народнорозмовна лексика і фразеологія всім своїм корпусом, за дуже незначними винятками, належать до окремого функціонального зрізу мови (розмовного). І з цього функціонального корпусу вони «не поспішають» виходити, хоч постійно взаємодіють із так званим узусом, перебувають із ним у стані функціональної та нормативної дифузії. Саме в цьому суть їхньої специфіки і тих проблем, які виникають у відповідній сфері лінгвістичних досліджень.

Так звані некодифіковані народнорозмовні вербальні одиниці становлять потужну природну складову частину лексико-фразеологічного фонду найпоширенішої і найрегулярнішої сфери комунікації — повсякденної розмовно-побутової (незалежно від професійної, освітньої, соціальної, вікової та ін. належності мовця / мовців). Розмовний стиль постійно «приростає» ситуативними номенами, у тому числі такими, які в лексикографічних працях звичайно супроводжуються ремарками *розм.*, *місц.*, *емоц.-експрес.*, *зневажл.* і под. З усіх маркувальних ремарок можна, на наш погляд, залишити лише одну — *розм.* (Виняток можуть становити спеціальні праці та праці з діалектології, де закономірною є ремарка *діал.*)

Розмовний стиль — явище системне. Крім лексичного і фразеологічного складників, важливу конститутивну роль у текстовій структурі цього стилю виконують граматичні, зокрема структурно- та семантико-синтаксичні засоби, а також виняткове поліфонічно-інтонаційне оформлення тексту.

Мова як феноменальне явище людської діяльності — це особлива, закріплена в колективній свідомості певного соціуму ідеально-матеріальна знакова система, генетично мотивована потребою спілкування та формування і вираження думки.

Мова як функціональна категорія — це сукупність її стилів. Функціональний стиль являє собою закріплений за конкретною сферою людського буття суспільно усвідомлений системний мовленнєвий стандарт. У сукупності стилів мови реалізуються всі її функції: комунікативна, когнітивна, мислеоформлювальна, інформаційна, експресивна, естетична. Мова не існує інакше, як у функціональних стилях. За межами функціонального простору загальнонародної мови не може залишатися жодний системний аспект вербальної поведінки людини. У тому числі, зрозуміло, і аспект народнорозмовний.

Розглянутий мовний матеріал є лише дуже малою частиною масиву важливих у прагматично-комунікативному відношенні мовних фактів. Народнорозмовні слова і стійкі словосполучення — це безбережне море, в якому віддзеркалюються особливості мовної свідомості людей певної історичної доби, їхнє образне мислення, формується мовна картина світу, яка без них була б позбавлена важливих характеристично-змістових та художньо-образних складників, збіднена у відтворенні багатьох аспектів людського буття.

Дослідженню функціонально-прагматичної специфіки одиниць мови (а в цьому зв'язку і явищ так званої кодифікованості / некодифікованості), на жаль, не приділяється в науці належної уваги. А цей аспект мовленнєвого процесу вартий того, щоб стати предметом спеціальної наукової галузі, яку можна було б назвати «лінгвістикою образного мислення». Проблема організації і взаємодії власне комунікативного та образно-експресивного складників висловлення і цілого тексту, дослідження особливостей народнорозмовної номінації зайняли б у цій науковій галузі одне з чільних місць.

(Дніпропетровськ)

D. Kh. BARANNYK

COLLOQUIAL COMPONENT OF LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF NATIONAL LANGUAGE (to defence of colloquial style)

This paper is an attempt to determine functional and linguistic status of the so-codified lexical and phraseological linguistic units. It is proposed to qualify them as constituent level component of colloquial style. In this connection the necessity of systematic analysis of colloquial style, one of the most productive and specific functional varieties of the language, is grounded.

Key words: folklore lexics and phraseology, non-codified lexics and phraseology, colloquial style, narrative style.